

Зі світового досвіду:

УДК: 339.96(1-773)

А.С. Філіпенко

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

У статті розглядаються глобальні виміри економічного розвитку, які відображають процеси інтернаціоналізації, транснаціоналізації та глобалізації господарського життя сучасності. Головна увага приділена розкриттю змісту міжнародних документів, спрямованих на вирішення проблем розвитку найбільш бідніших країн світу, серед яких важливе місце посідають цілі тисячоліття розвитку.

The global measures of economic development which are reflecting the processes of internationalization, transnationalization and globalization of the current economic life are considered in

the article. The main attention is devoted as for content of the international documents concerning problem of the world poorest countries development in particular millennium development goals.

Ключові слова: економічний розвиток, прогрес, модернізація, офіційна допомога розвитку, партнерство, міжнародне співробітництво.

Широке розуміння поняття розвитку пов'язується з якісними змінами об'єктів, появою нових суспільних форм, інновацій, а також із трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими об'єктами.

Комплексний, багатовимірний характер цього процесу включає в себе глибокі зміни в технічній, економічній, соціальній, політичній, інституційній сферах, у галузі інфраструктури, технологій, освіти, а також у царині головних чинників виробництва: капіталу, природних ресурсів, праці. У науковій літературі розглядаються три основні концепції економічного розвитку: неокласична, теорія структурних дисбалансів та радикальні і марксистські теорії [1, р. 7]. В умовах поглиблення інтернаціоналізації, транснаціоналізації та глобалізації економічного розвитку, розширення відкритості та посилення взаємозалежності національних господарств з'явилися концепції взаємопов'язаного (когерентного), узгодженого розвитку. Йдеться, насамперед, про взаємодію між індустріально розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, зокрема, з тими, що неодмінно потребують зовнішньої допомоги та сприяння з метою подолання хронічної недорозвиненості.

Особливо важливо підкреслити, що для гідної участі України у вирішенні проблеми економічного розвитку як глобальної конче потрібно розумітися на політиці сприяння розвитку.

Близькими до поняття «розвиток» є такі категорії, як прогрес та модернізація. Термін «прогрес» був започаткований *Тітом Лукрецієм Каром* (I ст. до н. е.). Наукове обґрунтування поняття «прогрес» здійснене в епоху просвітництва (Дж. Віко, І. Гердер, А. Тюрго, Ж. Кондорсе, І. Кант). Найпоширеніше тлумачення прогресу полягає у визначенні його як типу чи напрямку розвитку, для якого характерним є перехід до досконалішого стану об'єкта. Головними джерелами економічного прогресу називають приватну власність, свободу ринку, ринкову конкуренцію, ефективний капіталотворчий механізм, грошово-фінансову стабільність, низький рівень податків, вільну торгівлю та ін.

Близькою за значенням до економічного розвитку є *модернізація* як сукупність взаємопов'язаних процесів нагромадження капіталу (мобілізації ресурсів), розвитку виробництва та підвищення продуктивності праці тощо. Часто модернізацію асоціюють зі змінами, що відбуваються в економічній, техніко-технологічній, політичній, суспільно-культурній сферах суспільства. Модернізацію пов'язують також із переходом від традиційного до сучасного суспільства. *Особливості сучасного етапу модернізації полягають у необхідності:*

по-перше, здійснення розвитку не самих по собі виробничих потужностей, а започаткування технологічних перетворень сучасного рівня й масштабів;

по-друге, органічного включення країни до світогосподарських, глобальних процесів із метою повнішого використання науково-технічного й економічного досвіду зарубіжних партнерів;

по-третє, не стільки підвищення випуску окремих товарів, скільки формування внутрішніх передумов і можливостей для впровадження гнучких технологій за допомогою сучасної інформації та комп'ютерної техніки.

З метою виявлення особливостей модернізаційного процесу в окремих секторах світової економіки вживають поняття «*постмодернізація*». Здійснюється вона на основі власної традиційної ідентичності. До того ж, сучасна модернізація включає (крім основоположних внутрішніх компонентів): глобалізацію, транснаціоналізацію та регіональну економічну інтеграцію, що ще більшою мірою наближує її до процесу розвитку.

Процес економічного розвитку надзвичайно багатогранний і різноманітний, відбувається під впливом дуже багатьох чинників. Економічному розвитку притаманні свої особливі *принципи*, серед яких виділяються сім класичних, сформульованих ще А. Смітом, Д. Рікардо та Дж. Міллем, що включають:

- природне право й урядову політику невтручання в приватні економічні відносини;
- поділ праці, що розвивається в межах ринку;
- вільну зовнішню торгівлю, що спирається на експорт тих країн, які мають порівняльні переваги у виробництві;
- використання паперових грошей та інституцій та їх запровадження у відповідних кількостях;
- нагромадження капіталу, вилучення додаткової вартості внаслідок підвищення продуктивності праці;
- спадну продуктивність (родючість) землеробства як межу земельної ренти та зростання;
- загрозу зростанню населення, якщо не буде заміщення існуючих природних ресурсів зростаючим капіталом і досконалими технологіями.

Проблема розвитку нині набула глобальних масштабів і є одним із пріоритетних завдань світового співтовариства при розробці й реалізації міжнародної економічної політики. Зокрема, й зараз актуальними залишаються слова І. Франка: «Хто каже «поступ», той каже одним духом дві речі. Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге — друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, і чи на гірше?» [2, с. 445].

Глобальний характер проблеми розвитку проявляється також у тому, що останній Дохійський раунд переговорів у рамках СОТ названо раундом розвитку, а Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у своїй інавгураційній промові у 2011 році, визначаючи завдання для 7-ми мільярдного населення планети, поставив проблему розвитку на перше місце серед пріоритетних напрямів діяльності ООН на найближчу перспективу.

Зазначені теоретичні положення були втілені у низці міжнародних документів. Так, у 1969 р. на 22-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) була прийнята Декларація соціального прогресу і розвитку, в якій було сформульовано засадничі принципи, цілі, засоби й методи економічного розвитку.

Основні умови соціального прогресу і розвитку (ст. 3):

- національна незалежність, заснована на праві народів на самовизначення;
- принцип невтручання у внутрішні справи держав;
- поважання суверенітету й територіальної цілісності держав;
- невід'ємний суверенітет кожної держави над своїми природними ресурсами;

— право й відповідальність кожної держави вільно визначати свої цілі соціального розвитку, встановлювати свою чергу послідовності та визначати відповідно до принципу Статуту ООН засоби та методи їх досягнення без усякого втручання ззовні;

— мирне співіснування, мир, дружні відносини та співробітництво держав, незалежно від відмінностей між їхніми соціальними, економічними й політичними системами.

Декларація проголошує спрямованість прогресу та розвитку на підвищення матеріального й духовного рівня життя всіх членів суспільства, вирішення гострих соціальних та економічних проблем: забезпечення права на працю; сприяння повній виробничій зайнятості; забезпечення справедливої винагороди за працю та ін.; встановлення справедливого й рівномірного розподілу доходів; ліквідація голоду, недоїдання, злиднів; підвищення рівня охорони здоров'я; подолання неписьменності; запровадження безкоштовного навчання на всіх рівнях; забезпечення населення житлом і комунальними послугами.

У Декларації соціального прогресу і розвитку також передбачено:

— надання допомоги від розвинутих держав країнам, що розвиваються, обсягом не менше 1 % ВВП;

— повніше використання міжнародної торгівлі з метою розвитку шляхом запровадження системи преференцій для експорту з країн, що розвиваються;

— надання на сприятливих і пільгових умовах технічної, фінансової та матеріальної допомоги як на двосторонній, так і на багатосторонній основі;

— поліпшення умов торгівлі;

— недопущення дискримінації.

Здійснення права на розвиток передбачає також широке міжнародне співробітництво, засноване на суверенній рівності, взаємозалежності, взаємній зацікавленості. Це зумовлює необхідність розробки скоординованої політики міжнародного розвитку. У грудні 1986 р. на 41-й сесії ГА ООН було прийнято Декларацію про право на розвиток, у якій наголошено, що людина є основним суб'єктом процесу розвитку, його головним учасником і бенефіціарієм, а право на розвиток є її невід'ємним правом.

На держави покладається основна відповідальність за створення національних і міжнародних умов, сприятливих для здійснення права на розвиток. З цією метою вони визначають відповідну національну політику розвитку.

Право на розвиток було підтверджено у Віденській декларації та Програмі дій, прийнятих на Другій всесвітній конференції з прав людини в червні 1993 р. Право на розвиток визнане як універсальне, що є невід'ємною частиною основних прав людини.

Після проведення Всесвітньої конференції з довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) і прийняття на ній *Концепції сталого розвитку*, було реорганізовано низку органів у системі ООН, зокрема, створено: департамент із координації політики і сталого розвитку; комісію зі сталого розвитку; міжустановчий комітет зі сталого розвитку; департамент із підтримки розвитку й управлінського забезпечення.

Задекларовані в низці міжнародних документів принципи, цілі, засоби та механізми політики сприяння розвитку мають спиратися на відповідні матеріальні та фінансові ресурси, одним з важливих каналів яких є офіційна допомога розвитку (ОДР), яка займає одне з пріоритетних місць у політиці міжнародного сприяння розвитку. ОДР — техніко-адміністративний термін, що використовується Організацією економічного співробітництва і розвитку з 1969 р. для визначення офіційної форми міжнародної допомоги країнам, що розвиваються.

На початку передбачалося спрямовувати кошти тільки на довгостроковий розвиток найбідніших країн. Проте останнім часом сфера застосування ОДР розширена, вона містить інші види допомоги (наприклад, короткострокову гуманітарну допомогу та фінансування заходів, що мають на меті закріпити глобальні суспільні цінності).

Згідно з концепціями 70-х рр. ХХ ст. про перебудову міжнародних економічних відносин та встановлення нового економічного порядку та у відповідності з іншими документами, прийнятими міжнародним співтовариством, розвинуті індустріальні країни є основними донорами держав-отримувачів офіційної допомоги розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Чиста офіційна допомога розвитку з боку країн-членів Комітету сприяння розвитку

	млн \$			Відсоток від ВВП		
	1992–1993 в середньо	1997–1998 в середньому	2008	1992–1993 в середньому	1997–1998 в середньому	2008
Австралія	984	1011	2954	0,36	0,27	0,32
Австрія	205	477	1714	0,11	0,23	0,43
Бельгія	840	823	2386	0,39	0,33	0,48
Канада	2457	1876	4785	0,46	0,32	0,32
Данія	1366	1670	2803	1,03	0,98	0,82
Фінляндія	499	388	1166	0,56	0,32	0,44
Франція	8093	6024	10908	0,63	0,41	0,39
Німеччина	7269	5719	13981	0,36	0,27	0,38
Греція	-	176	703	-	0,15	0,21
Ірландія	76	193	1328	0,18	0,30	0,59
Італія	3583	1772	4861	0,33	0,15	0,22
Японія	11205	9999	9579	0,28	0,24	0,19
Люксембург	44	103	415	0,31	0,60	0,97
Голландія	2639	2994	6993	0,84	0,80	0,80
Нова Зеландія	97	142	348	0,25	0,26	0,30
Норвегія	1144	1314	3963	1,09	0,86	0,88
Португалія	264	255	620	0,31	0,25	0,27
Іспанія	1411	1305	6867	0,27	0,24	0,45
Швеція	2114	1652	4732	1,01	0,75	0,98
Швейцарія	966	904	2038	0,39	0,33	0,42
Велика Британія	3082	3648	11500	0,31	0,27	0,43
Сполучені Штати Америки	10916	7832	26842	0,17	0,09	0,19
В цілому	58318	50276	121483	0,31	0,23	0,31

Джерело: [3, р. 180–181].

Щодо найбільших отримувачів офіційної допомоги розвитку, то вони наведені в табл. 2.

Таблиця 2

**Найбільші реципієнти офіційної допомоги розвитку (2008 р.)
млн дол. США**

Ірак	9462
Афганістан	3475
Китай	2601
Індонезія	2543
Індія	2263
В'єтнам	1745
Судан	1743
Танзанія	1603
Ефіопія	1551
Камерун	1396

Джерело: [3, р. 101].

Паризька декларація 2005 року сформулювала п'ять головних принципів партнерства щодо офіційної допомоги розвитку:

- країни, що розвиваються, розробляють власні стратегії розвитку, удосконалюють свої інститути, протидіють корупції;
- країни-донори надають сприяння у відповідності з даними стратегіями та використовують місцеві системи;
- країни-донори координують свої дії, спрощують процедури, обмінюються інформацією з метою уникнення дублювання;
- країни, що розвиваються, та донори концентрують свої зусилля на виробництві та на визначенні результатів;
- донори та партнери з країн, що розвиваються, оцінюють загальні результати розвитку.

Зазначені принципи були розвинуті в документі, що отримав назву Порядок денний дій Аккри у 2008 р. (Accra Agenda for Action). Зокрема, донорами було наголошено: на використанні національних систем країн-реципієнтів та на пріоритетному наданню програм допомоги громадському (державному) сектору; на сприянні реалізації провідних реформ в країнах, що розвиваються; на необхідності спільних оцінок щодо того, як використовуються надані кошти та ін.

У вересні 2000 р. на *Саміті тисячоліття* світові лідери сформулювали вісім цілей, яких світове співтовариство має досягти до 2015 р.: ліквідація крайнього голоду та бідності; забезпечення загальної початкової освіти; забезпечення рівності чоловіків і жінок; скорочення дитячої смертності; покращення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІДОМ, малярією та іншими хворобами; забезпечення екологічної стабільності; формування глобального партнерства з метою розвитку [4, р. 16].

Економічна і Соціальна рада ООН (ЕКОСОП) є центральним форумом, на якому обговорюються міжнародна економічні та соціальні проблеми глобального й регіонального характеру, а також розробляються рекомендації щодо їхнього вирішення.

ЕКОСОР здійснює дослідження та готує доповіді з широкого спектра міжнародних економічних, культурних й інших питань, координує діяльність відповідних установ та інститутів ООН, зокрема, діяльність *Програми розвитку ООН (ПРООН)* — найбільшого міжнародного каналу для надання багатосторонньої технічної та передінвестиційної допомоги.

ПРООН діє понад 170 країнах і територіях, що розвиваються. Проекти ПРООН спрямовані на надання допомоги країнам, що розвиваються, з метою кращого використання ними свого економічного потенціалу, підвищення рівня життя населення, нарощування обсягів виробництва та сприяння екологічно безпечному розвитку світової економіки.

Крім того, ПРООН відіграє роль каталізатора, здійснюючи сприяння в мобілізації необхідних капіталовкладень. За 25 років кінця ХХ — початку ХХІ ст. діяльність, яка фінансувалася ПРООН, стимулювала капіталовкладення обсягом майже 98 млрд дол. США із державних і приватних джерел.

У березні 2002 р. в м. Монтеррей (Мексика) відбулася міжнародна конференція «Фінансування для цілей розвитку» під егідою ПРООН, на якій обговорювалися проблеми збільшення фінансування для цілей розвитку. За підсумками роботи конференції було прийнято документ «Монтеррейський консенсус», основні положення якого склали: політика, можливості, ресурси, інституції, більша участь країн, що розвиваються, моніторинг і підвищення ефективності [5].

Політика: країни, що розвиваються, повинні мобілізувати внутрішні ресурси, залучати приватні інвестиції та ефективніше використовувати допомогу. Можливості: для всіх країн торгівля є ключовим ресурсом задля збільшення можливостей, а саме, збільшення доступу до ринків та ефективна участь країн, що розвиваються, у програмі розвитку «Доха» є підґрунтям того, що вигоди від глобалізації розповсюджуватимуться на всі країни. Ресурси: ефективна допомога має базуватися на здоровій політиці обох сторін (розвинуті країни забезпечують стабільне надходження фінансових та інших коштів; країни, що розвиваються, використовують зовнішні ресурси винятково в цілях розвитку). Інституції: посилення інституційної діяльності у напрямі здійснення програми фінансування для розвитку (ефективна мобілізація та використання внутрішніх ресурсів; створення сприятливішого інвестиційного клімату в країні; формування доступних для країн, що розвиваються, ринкових можливостей; удосконалення управління зовнішнім боргом тощо). Більша участь країн, що розвиваються, передбачає, що країни-реципієнти мають брати участь у всіх міжнародних рішеннях та дискусіях (йдеться про запровадження глобального економічного управління, яке забезпечувало б зв'язок і взаємодію міжнародної фінансової, монетарної та торговельної систем). Нарешті, моніторинг та підвищення ефективності означають концентрацію на результатах та систематичному підході при оцінці процесу надання допомоги.

Непересічне значення для економічного зростання та скорочення бідності має міжнародна торгівля. Ця проблема знайшла своє відображення на Уругвайському раунді переговорів у рамках ГАТТ. Невдовзі після підписання Маракеської декларації (1994 р.), яка підвела підсумки переговорів, група африканських лідерів звернулася до міжнародного співтовариства щодо надання їм допомоги у розробці торговельної політики, участі в торговельних переговорах та в імплементації торговельних угод. У відповідь на це звернення СОТ, ЮНКТАД та Міжнародний торговельний центр створили Спільну інтегровану програму технічної допомоги (СІПТД) африканським країнам

з метою здійснення експертизи та надання сприяння у приєднанні їх до СОТ, інтеграції до нової багатосторонньої торговельної системи та отримання переваг у зростаючій глобалізації світових ринків. Міністерська конференція СОТ 1996 р. також визнала труднощі найменш розвинутих країн щодо інтеграції у світову економіку і вже наступного року члени СОТ схвалили ініціативу з підвищення торговельних можливостей цих країн, створивши Інтегровані рамки технічної допомоги в торгівлі найменш розвинутих країн (ІР). Дана програма була підтримана такими міжнародними організаціями, як МВФ, Міжнародний торговельний центр (МТЦ), ЮНКТАД, ПРООН, Світовий банк та СОТ (рис. 1) [6, р. 22–23].

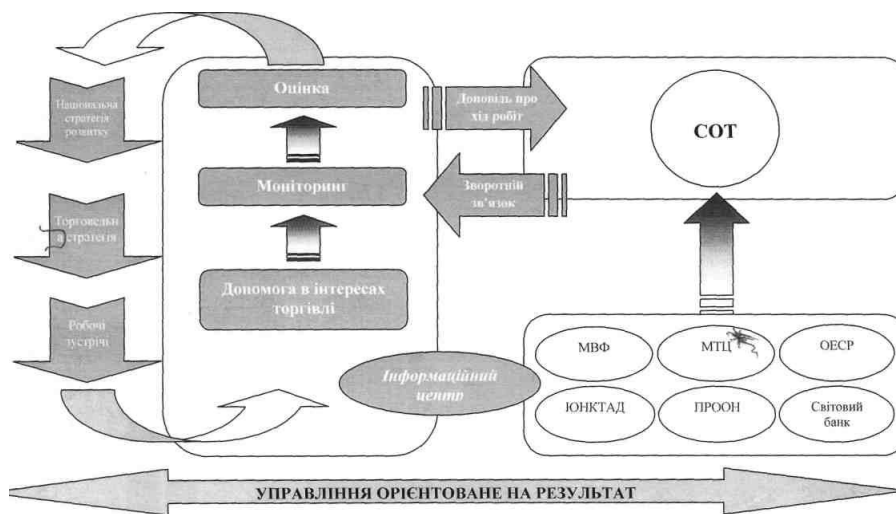

Рис. 1. Спільна інтегрована програма технічної допомоги [6].

У цьому зв'язку СОТ на міністерській конференції в Гонконгу в 2005 р. започаткувала програму Допомога в торгівлі, спрямовану на надання сприяння в торгівлі біднішим країнам. Дана програма включає в себе такі основні напрями:

- технічне сприяння: допомога країнам у розробці торговельних стратегій, у підвищенні ефективності переговорів та імплементації змін, що відбуваються в системі СОТ;
- сприяння в розбудові інфраструктури: будівництво портів, доріг, телекомунікацій, які пов'язують внутрішній та глобальний ринки;
- допомога у створенні виробничих потужностей: інвестування в промисловість та в сектори, де країна може диверсифікувати свої порівняльні переваги та отримати більше доданої вартості за рахунок експорту;
- удосконалення допомоги в контексті скорочення витрат та зниження тарифів. ОЕСР та СОТ здійснюють моніторинг щодо сприяння найменш розвинутих країнам у розвитку торгівлі, публікують раз на три роки глобальний огляд даної проблематики (Aid for Trade at a Glance).

Найбільші міжнародні програми економічного розвитку, відомі під назвою Десятиліття економічного розвитку, розробляються під егідою ООН з 1960 р. на подальші

десятиліття. Інша назва таких програм — Програми розвитку ООН (ПРООН). ПРООН спрямовані на:

- скорочення бідності; оптимізацію демографічних процесів;
- пом'якшення екологічних проблем і заборгованості: використання наявних джерел енергії; розробку перспективних екологічних та економічних програм XXI ст., що забезпечують людський розвиток, рівноправне партнерство й міжнародне співробітництво;
- розвиток сільського господарства й інших традиційних галузей менш розвинутих країн;
- активізацію інтелектуальних і творчих здібностей населення, діяльності наукових і технологічних інституцій;
- ширше використання у співробітництві для розвитку духовного та матеріального потенціалу країн, що розвиваються, спрямованого на здійснення реформ, нове розуміння розвитку та використання для цього регіональних економічних угруповань (кооперація «Північ — Південь»);
- скорочення умов щодо розвитку одиничних проектів на користь обґрунтованої системи заходів з підтримки політичних і соціально-економічних реформ, в окремих випадках — надання для цього додаткових коштів;
- проведення зваженої податкової політики, зниження ризиків спільного інвестування та поліпшення якості, дієвості, спільності заходів розвитку, їх послідовного виконання, враховуючи успіхи та невдачі минулого періоду.

Починаючи з 2000 року, Декади розвитку ООН трансформовані в Цілі тисячоліття розвитку, перший етап яких охоплює період до 2015 року. Особливість нинішніх програм сприяння розвитку полягає в поступовому відході від політики патерналізму на основі нової стратегії глобального партнерства, у якій суттєво підвищується роль та відповідальність усіх учасників соціально-економічних і політичних процесів, спрямованих на забезпечення сталого, гармонійного розвитку природи і людини [7, с. 82].

Підсумовуючи, слід зауважити, що політика сприяння розвитку зумовлена об'єктивними причинами, пов'язаними з наявністю у світовому господарстві величезних розбіжностей у рівнях соціально-економічного розвитку окремих країн і регіонів, з посиленням диспропорцій та поляризації між ними, з поглибленням дивергенції у глобальних масштабах. Головним завданням політики сприяння розвитку залишається розробка дієвих механізмів та інструментів, створення інституційних передумов, нагромадження матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів, здатних на системній основі забезпечити когерентний, соціально спрямований розвиток усіх країн світового співтовариства.

1. Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe. — Lodz, 2002;
2. Франко І. Що таке поступ? / Цит. за: Рижак Л. Філософія як рефлексія духу. — Львів, 2009;
3. *Deutscher E. Development Co-operation Report 2010* — Paris, 2010;
4. *Stijns J.-Ph. and other. Can we still Achieve the Millennium Development Goals? From Costs to Policies.* — OECD, Paris, 2012;
5. *Financing for Development. Implementing the Monterrey Consensus* — IMF Publications, April 11, 2002;
6. *Aid for Trade. Making it effective.* — Paris, 2006;
7. *История человечества. Том VII. XX век* / под. ред. С. Гопала и С.Л. Тихвинского; пер. с англ. — М., 2005.